

Jens Omvik og hans notater om gadolinitt fra Hidra

Gunnar Helvig Hansen

Postboks 329, 4892 Grimstad (post@mineral.no)

Jens Omvik

Jens Omvik (Fig. 1) ble født 7. november 1877 på gården Omvik ved tettstedet Dimmelsvik i Kvinnherad kommune i Hordaland. Han utdannet seg til lærer ved Seminaret på Stord og ble ansatt ved en privat middelskole på Nes i Romerike. Her traff han Aasta Jenny Tollefesen (1879-1958) fra Grimstad, som også var lærer og som han giftet seg med i 1903. Ekteparet flyttet til Bergen i 1904 hvor Omvik ble ansatt som lærer ved den kommunale middelskolen. Sammen fikk de fire barn, tre døtre og en sønn.

Fig. 1. Jens Omvik (1877-1916)

Omvik var meget interessert i geologi og mineralogi, og allerede i 1905 begynte han å studere, ved siden av å være lærer. Senere ble han assistent ved Bergen Museum under ledelse av geologiprofessor Carl Fredrik Kolderup. I 1910-11 var han sammen med Kolderup på geologiske undersøkelser på øyene utenfor Bergen, i Sørfjorden og Samnangerfjorden. Sommeren 1912 innsamlet han bergarter i Sunnfjord og Naustdal, og i 1913 ved Heskestad og Ualand i Rogaland. Samme året samlet han også en del mineraler i Modumfeltet, Buskerud. Gjennom vinteren 1912-13 registrerte og katalogiserte han alle museets magasinerte mineralprøver, inndelt etter sine kjemiske sammensetninger. Et av de større arbeidene han deltok i var de geologiske undersøkelsene ved Kvamhesten, Sogn og Fjordane. Av mangel på topografisk kart måtte han i tillegg til geologisk kartlegging også lage det topografiske underlaget for dette feltet. Arbeidet ble avsluttet i 1915. Omvik deltok på flere lokale ekskursjoner rundt Bergen, hvor han skrev utførlige dagboknotater og registrerte fossiler.

Jens Omvik døde så alt for tidlig den 13. oktober 1916, bare 39 år gammel. Professor Kolderup skrev følgende nekrolog: *«Avdelingen led smertelig tap ved at dens fleaarige assistent, lærer ved Bergens kommunale middelskole, Jens Omvik, avgik ved døden. Omvik, der i 1905 begyndte sine studier ved avdelingen, vakte straks ved sin skarpe intelligens og sin utprægede videnskabelige interesse betydelige forhaabninger. I den tid han kunne avse fra sin lærergjerning studerte han de følgende aar med stor dyktighet ved avdelingen, og fik senere ansettelse som assistent, hvortil han baade ved sin dyktighet og ved utpræget ordenssans egned seg fortrinlig. Alle der de i de senere aar har vanket paa det mineralogisk-geologisk institut vil sikkert ha tat med sig det beste indtryk fra den sympatiske mand med den rolige og behagelige opptreden. Ogsaa paa undersøkelsesreiser i Bergenhusamterne utførte han et fortrinlig assistentarbeide, alltid praktisk og alltid lagelig. Solid og grundig som Omvik var, vilde han ikke begynde nogen selvstendig produksjon, før han hadde faat det tilstrækkelige videnskabelige grundlag. Han syntes selv at han nu kunde vove seg i kast med mindre oppgaver og hadde nettopp gjort forarbeidene til en avhandling om det rike gadolinitmateriale som haves på Bergens Museum, da døden rev ham bort. Til et arbeide som senere vil bli publisert av avdelingens bestyrer om Kvamhestens devonfelt har han levert et utmerket bidrag».*

Omviks undersøkelse av gadolinitkrystaller

Omvik rakk aldri å utgi noen selvstendige publikasjoner. Dette skyldtes, ifølge Kolderup, at han først ville skaffe seg et tilstrekkelig solid, vitenskapelig grunnlag. Han begynte på et større prosjekt vedrørende en krystallografisk undersøkelse av gadolinit fra Hydra. Dette ble muligens initiert ved at han, sammen med Olav Melkild (som også var ansatt som assistent ved Bergen Museum), reiste til Hydra på en ekskursjon/innkjøpstur for Geologisk Museum i Bergen sommeren 1913. På vei fra Eide til Rasvåg besøkte de feltspatgruben ved Li og kjøpte tallrike mineraler av Arnold Pettersen.

Allerede tidlig i 1850-åra var det drift etter feltspat på Hydra, men det var først i 1880-årene det ble satt i gang større, kommersiell drift (Fig. 2 og 3). Da startet Arent Pettersen Veisdal (1837-1918) et selskap som drev flere brudd på feltspat og kvarts. Selskapet drev frem til 1917. I 1927 gjenopptok hans sønn, Arnold Pettersen, gruve drift i bruddet ved Igletjønn som ble drevet til 1931 (Ulland 1994, 2016). Bruddene på Hydra var kjent for sine sjeldne mineraler i velutviklede krystaller, først og fremst gadolinit, men også æschynitt, euxenitt og zirkon (*malakon*). Gadolinitkrystaller fra Hydra rager meget høyt blant norske klassiske mineraler og er meget etterspurt av samlere verden over. De ble distributert av mineraloppkjøpere som Christiania Minecompagnie, Krantz, eller solgt direkte til museer i Norge. Eksempelvis nevner Schetelig (1922, s. 89) at Bergen Museum hadde skaffet seg en prektig samling gadolinitkrystaller fra Hydra for noen år siden. Krystallene ble betegnet å være

«utmerkede både med hensyn på skjønnhet og størrelse». Dette kan ha vært nettopp de stoffene Omvik og Melkild skaffet tilveie. Schetelig (1922) skrev også at de beste gadolinittkrystallene fra Hidra befant seg på Riksmuseet i Stockholm og ble brukt av Eichstädt (1885) som utgangspunktet for bestemmelse av krystallsystemet og øvrige krystallografiske data for gadolinit.

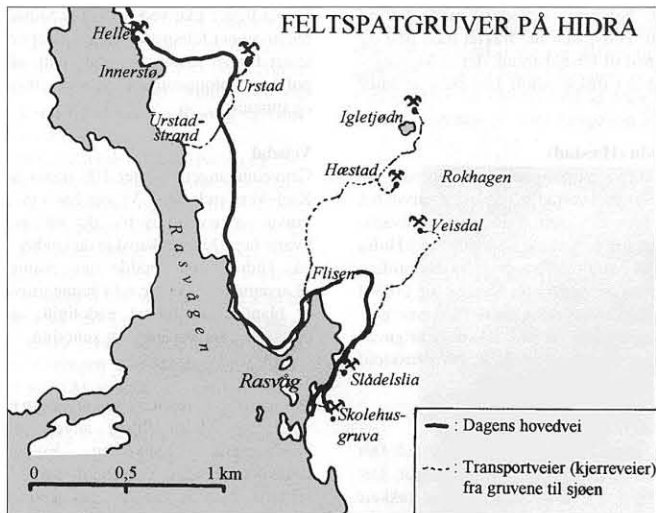

Fig. 2. De viktigste feltspatgruvene på Hidra (Ulland 1994).

Fig. 3. En av de mange feltspatgruvene på Hidra, Urstad feltspatgruve. Foto fra 2016 av Leif Arne Ulland.

Materialet som Jens Omvik undersøkte omfattet fem store stuffer med velkrystallisert gadolinit (Fig. 5). Han brukte kontaktgoniometer og målte flatevinkler på en rekke av de krystallene som var tilgjengelige for målinger. Tittelen på hans notater, som også kunne ha blitt tittelen på en fremtidig artikkel, er «Om gadolinit fra Hitterö. Tegninger og vinkelmaalinger» (Fig. 4). Arbeidet ble påbegynt høsten 1913, og han skrev mot slutten av notatene at «alle maalinger ferdige 15/3-1915».

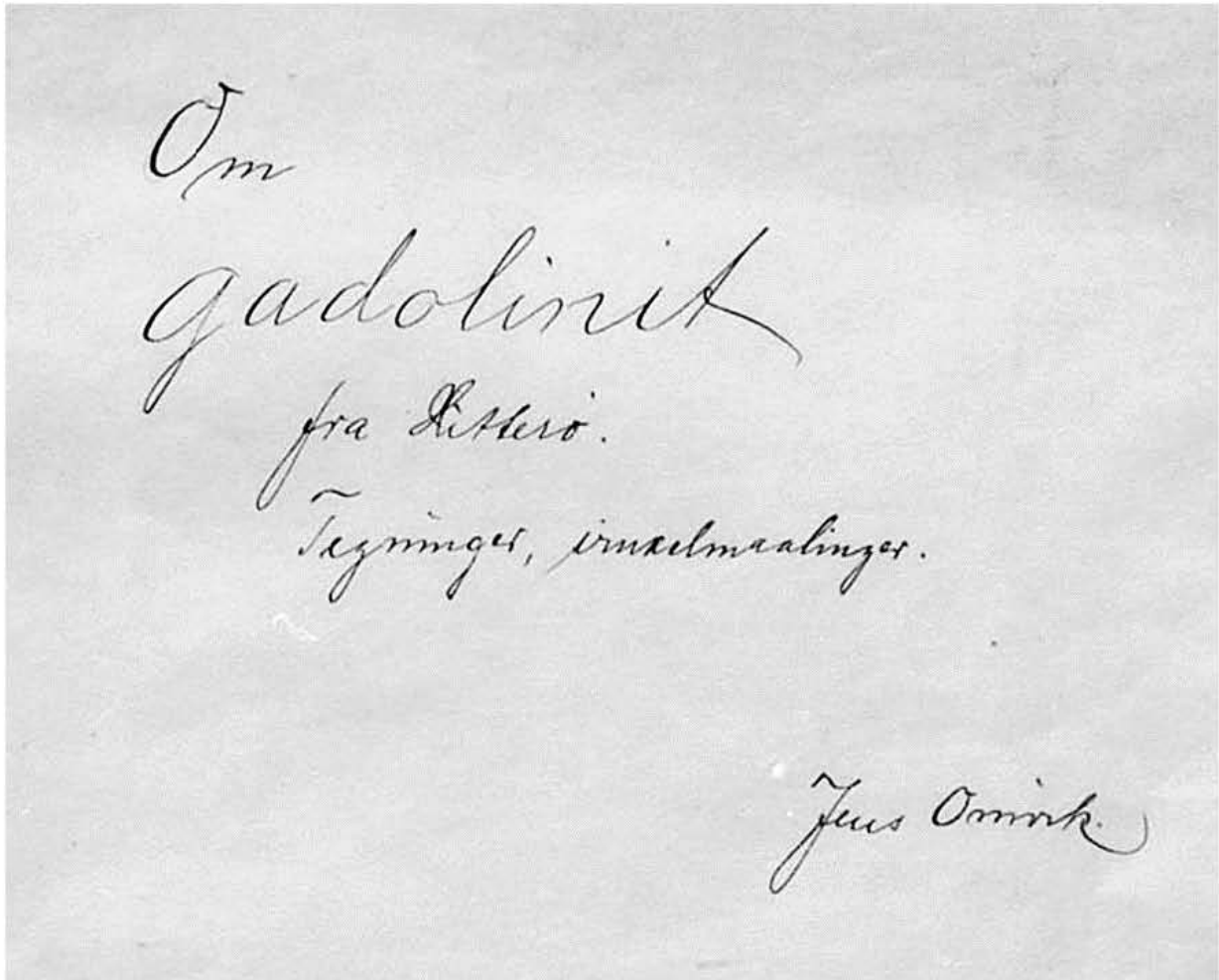
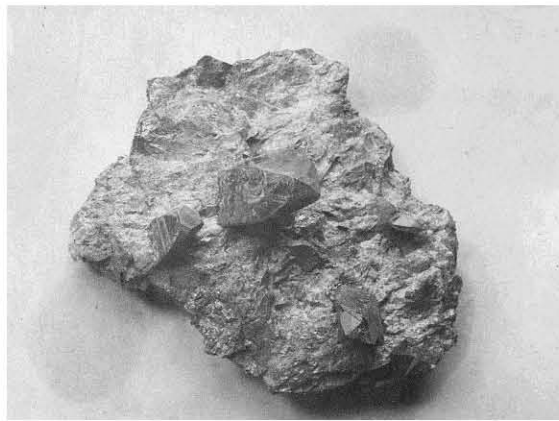
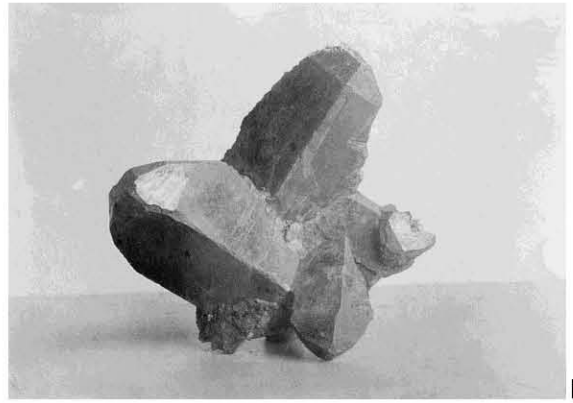

Fig. 4. Forsiden på Jens Omviks notater. Universitetsbiblioteket i Bergen, mappe Ma 2093.

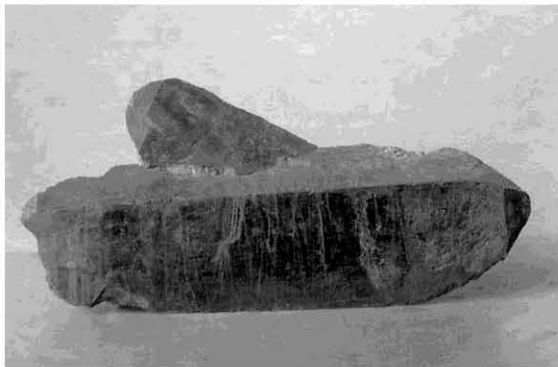
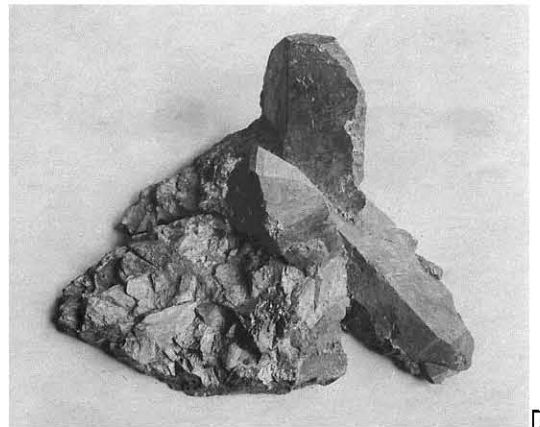
Notatene utgjør 220 sider, herav noen fotografier og noen sider med brev. Det var ikke bare egne målinger, men også en del sider med notater fra gjennomgang av tidligere litteratur om gadolinit. Omvik refererte stadig til artikkelen til Eichstädt (1885), som til da var den grundigste undersøkelsen av gadolinitter. Han laget gode skisser av mange av de målte krystallene og satte opp diverse tabeller med de identifiserte krystallflatene og vinkelmålingene (Fig. 6, 7 og 8). Imidlertid er det et større antall sider med arbeidsnotater som bare han selv kunne ha tydet. Omviks notater er arkivert ved Universitetsbiblioteket i Bergen under filnr. Ma 2093.

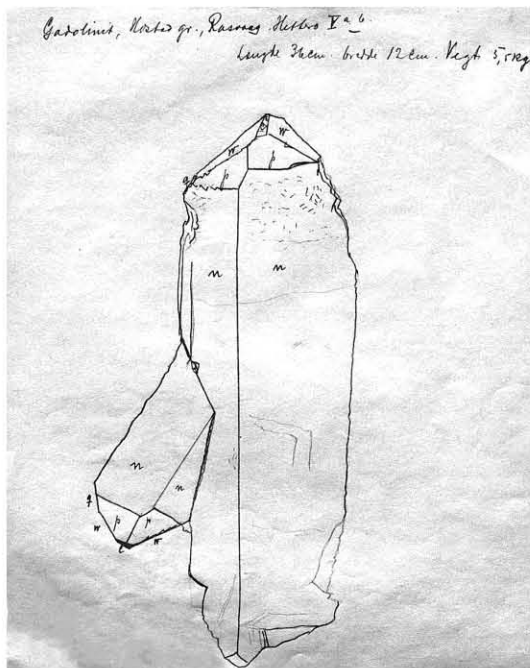
A

B

C¹

D

C²

E

Fig. 5. Omviks fotografier av de fem gadolinitstøffene som han brukte til sine krystallmålinger, med følgende lokalitetsangivelser: Prøvene A, B, C, D: Hæstad (Iglertjern gr.), Rasvaag, Hitterö. Prøve E: Li gr., Rasvaag, Hitterö. I hans notater er det skrevet lite om størrelsene på de ulike støffene, men Prøve C¹ er angitt på tilsvarende krystalltegning (C²) som 36 cm lang, 12 cm bred og med en vekt på 5,5 kg.

Gadolinit, Høstasgr., Rasonay, Helbrö. Tajttagne flater:

1.	$n(110)$	$p(111)$	$c(001)$	$q(011)$	$w(012)$	$\sigma(\bar{1}11)$			
2.	$n(110)$	$p(111)$	$c(001)$	$q(011)$	$w(012)$	$\sigma(\bar{1}11)$			
3.	$n(110)$	$p(111)$	^{basist. luku.} $c(001)$	$q(011)$	$w(012)$	$\sigma(\bar{1}11)$	$t(102)$	$r(112)$	$s(\bar{1}02)$
4.	$n(110)$	$p(111)$	$c(001)$	$q(011)$	$w(012)$	$\sigma(\bar{1}11)$		$r(112)$	$s(\bar{1}02)$ ^{$a(100)$ $\bar{a}(\bar{1}00)$ $n(110)$}
5.	$n(110)$	$p(111)$	$c(001)$	$q(011)$	$w(012)$	$\sigma(\bar{1}11)$			
6.									

Fig. 6. Omviks tabell over identifiserte flater på ulike gadolinitkrystaller.

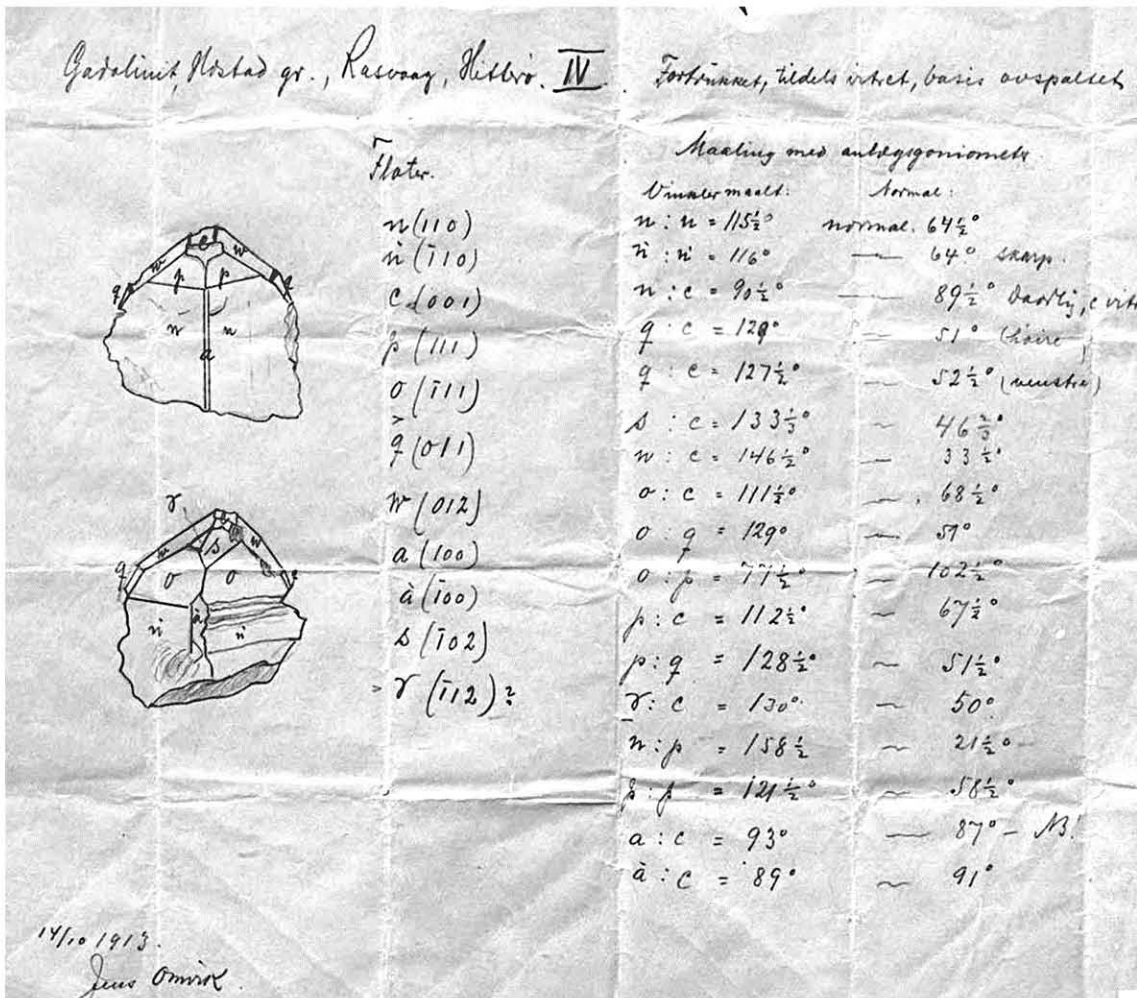

Fig. 7. Et eksempel på Omviks grundige målinger av gadolinitkrystaller, datert 14/10-1913.

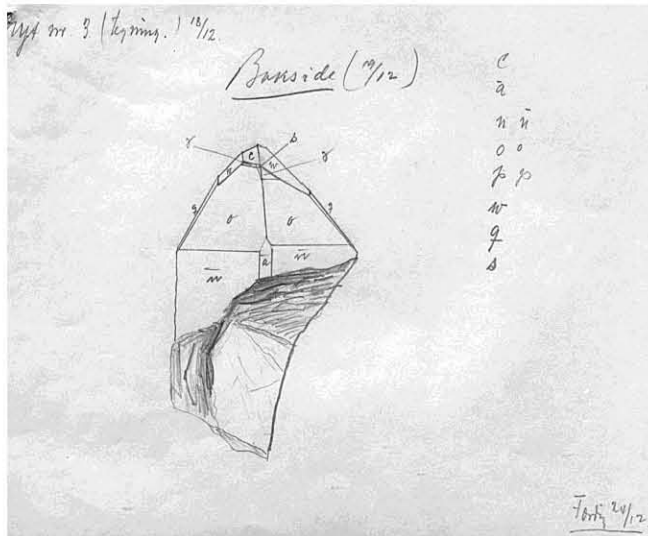

Fig. 8. En av Omviks tegninger av en gadolinittkrystall med de ulike identifiserte flatene, merket i nedre høyre hjørne «Færdig 24/12», julaften(!) 1913.

Konklusjon

Det er ikke tvil om at dersom Jens Omvik hadde fått ferdigstillet sitt arbeid, så ville dette ha blitt en grundig krystallografisk beskrivelse av gadolinit fra Hidra. Dette ble til en viss grad gjennomført av Schetelig (1922).

Takk

Takk til Øystein Jansen, Bergen Naturhistoriske Museum for hjelp ved gjennomgang av stuffer ved museet. En stor takk til Olav Aas og Nils-Erik Moe-Nilssen ved Universitetsbiblioteket i Bergen for utmerket innsats til å framskaffe relevante dokumenter. Takk til Mette Omvik, Bergen for foto av Jens Omvik. Takk også til Leif Arne Ulland for foto av feltspatgruva ved Urstad. En stor takk til Alf Olav Larsen for grundig redigeringsarbeid fra første utkast til endelig artikkel.

Litteratur

- Eichstädt, F. (1885): Über das Krystallsystem und die krystallographischen Konstanten des Gadolinites. *Bihang till Kungliga Svenska Vetenskapsakademiens Handlingar* **10**, No. 18.
- Ulland, L.A. (1994): Gruvedrift. I: Hanssen, J., Hansson, H. & Larsen, O.: *Ytterst mot havet. Kystmuseet Fedrenes Minne 50 år*. Kystmuseet Fedrenes Minne, Hidra. 63-72.
- Ulland, L.A. (2016): Gruvepioneren Arent Pettersen Veisdal og utvinning av feltspat og kvarts på Hidra 1850-1931. *Juleminner fra Flekkefjord 2016*, 17-22.
- Schetelig, J. (1922): Gadolinit. I: Brøgger, W.C., Vogt, T. & Schetelig, J.: Die Mineralien der südnorwegischen Granitpegmattgänge. II. Silikate der seltenen Erden (Y-Reihe und Ce-Reihe). *Videnskapselskapets Skrifter, I. Matematisk-Naturvidenskapelig Klasse, 1922, No. 1*, 88-127.